

F A R S O T E R.

Frågelistan utarbetad under samarbete
mellan Västsvenska Folkminnesarkivet
och ULMA.

1. Berättade de gamla i Eder hemtrakt om digerdöden, svarta döden eller pesten?
2. Varifrån ansåg man den komma? Vad ansågs den bero på? (En drakes giftiga ångor e.d.)?
3. Ansåg man att pesten icke kunde ta sig över vatten? Berättas att någon rodde pesten över en sjö eller flod?
4. I vilken gestalt kom pesten (som en ryttare på trebent häst; som en kvinna; en kvinna och en man; "två gröna människor"; en pojke och en flicka; en liten grå pojke; en svart hund; en sugga e.d.)?
5. Hade man någon särskild benämning på dessa gestalter (pestmannen, pestkvinnan, Pestilentia, pestbarn)?
6. Vad har man berättat om dessa väsens uppträdande? Syntes de bära olika slags redskap? Strö omkring sig smittande föremål? Vad betydde det om man såg dem sopa, räfsa eller plocka? Har man hört berättas om två barn som rullat brödkakor sägande: "Här tryter inte bröd"? Ansågos också de vara pesten själv eller endast ett förebud?
7. Troddes det att man någon viss tid kunde få se "Pestilentian" och få reda på om och hur den skulle härja under året? När kunde det ske (på julnatten, under julottan, juldagens högmässa under trosbekännelsen)? Var kunde man få se henne (i kyrkan, i vapenhuset, på annan särskild plats)?
8. Berättas det att man sökt övertala Pestilentian att ej göra stora härjningar under året eller att skona någon särskild gård? Att man givit henne ett särskilt område att räfsa på, så att människorna skulle bli skonade?
9. Har man hört berättas att gårdsrådet slagits med pesten och motat bort den?
10. Berättas om en präst, som band pesten vid ett träd? Vilken präst berättas det om, och var skall det ha hänt? Hur berättas det ha tillgått? Vid vilket slags träd bands den? För huru lång tid?
11. Har det berättats om att pesten blivit inmurad i ett slott eller en kyrka? På vad sätt säges den kunna komma loss därifrån?
12. Berättas det ha förekommit att man begravt en levande människa för att pesten skulle skona trakten eller för att den skulle upphöra? Hur berättas det ha tillgått därvid (vilka personer tog man, hur fick man dem att gå ned i graven o.s.v.)? Var säges det ha skett? Angiv om möjligt ej blott socknen utan även själva platsen. Finnas några ortnamn som påminna om denna händelse? Ex.: Jungfrukullen, Barne kulle, Malins grav, Gröne grav.

13. Har det berättats om någon viss plats, bäck, sten e.d., där pesten stannat? Ex.: "Det finns en sten, dom kallar för Digervält, på Norra Heden. Där stannade digerdöden. Den gick inte längre. Det var stopp där."

14. Hur gick det till då folk dog i pesten ("de nös tills de dog", "gjorde tre nysande", nöso och blödde näsblod, grävde sina egna gravar och satte sig på kanten för att falla ned i dem när de dogo o.s.v.). Talas det om att människorna innan pesten drabbade dem "fick dödsmärket"? Eller att pesten ej kan övervinna den som har bruna fläckar, "pestmärken", på kroppen? Brukar man ännu säga "Gud hjälp!" när någon nyser? Varmed motiverar man detta?

15. Berättas det om särskilda pestkyrkogårdar? Kan man ange platsen för dem? Ansågs det farligt att röra stenar eller gräva upp jorden i dem? Varför?

Har man hört berättas om särskilda åtgärder med den ordinarie kyrkogården, ex. att en del av kyrkogårdsmuren revs så att man kunde köra lass av lik in på kyrkogården?

16. Har man hört berättas om arbeten som påbörjats men aldrig blevo fullbordade därför att folket dog ut (kyrkor och slott som ej blivit färdigbyggda, kolmilor som ej rivits utan påträffats nedsjunkna i marken o.s.v.).

17. Vilka sägner ha berättats om överlevande efter digerdöden? Ex. att det rök blott ur tre skorstenar i Järvsö; ur sju skorstenar i hela Jämtland; endast "en kvinna på Billingen och en karl nedåt Hjo-kanten kvar", de råkas, gifta sig och få söner; endast en flicka kvar i Dalsland, går upp på ett berg och spelar i lur, får svar från en pojke "åt Värmlandshållet", de vandra emot varandra, råkas och gifta sig; överlevande tände upp eldar på berg, fingo svar på samma sätt från andra överlevande o.s.v.

18. Vad berättas om byar, som blivit öde? Finnes i traditionen bestämda uppgifter om var de legat? Eller berättas om att de ånyo blivit upptagna och bebyggda? Numera äro fäbodvallar, utjord e.d.?

Berättas på samma sätt om enstaka ödehemman? Om åkrar som lågo utan ägare och sedermera delades av folk från olika håll?

Finnes i traditionen uppgifter om hur överlevande och deras efterkommande upptogo nya byar på andra platser?

19. Berättas om kyrkor, som blivit bortglömda därför att trakten blivit öde (blivit återfunnen då en jägare skjutit fast sin pil i den; blivit "jordtagen" av underjordiska väsen, grunden synlig och uppmätt, sedan försvunnen o.s.v.)?

20. Finnas ortnamn som sättas i samband med pesten? Ex.: Rope-red, Lystraberg, Rök, Ljushult, Möe, Dränggården, Karleby, Paradis, Öden, Ödenäs, Ödestugu, Stensöden, Elfsöden, Svartby, Bensöl-lägden, Sorgåkrarna.

Vilka sägner berättas som förklaring till dessa namn (ex. att en dräng och en piga, ensamma överlevande, arbeta på åkrarna och sörja, åkrarna heta sedan Sorgåkrarna; Bensöl-lägden har namn av

att det låg "som ett söl av ben" på den efter obegravna människor o.s.v.)?

21. Sades det att även naturen blev märkt av pesten (att träden svartnade e.d.)?

22. Finnas ännu andra sägner om digerdöden än de ovan efterfrågade? Återgiv dem i så fall!

23. Känner man till traditioner om andra pestfarsoter än digerdöden?

24. Har man hört berättas om en pest som kallades "Korsdöden", "en pestfarsot i forna tider, då människorna fingo ett svart kors i händerna och själva grovo sin grav". Ansågs detta vara en annan farsot än digerdöden?

25. Vad berättas om koleran? Har det talats om att även den har visat sig i synlig gestalt? Ex.: Innan koleran utbryter i Karlskrona hörs en vemodig susning i luften och i ett dimbälte syns mörka skepnader.

26. Föreköm särskilda kolerakyrkogårdar? Eller grävdes de döda ned på andra avskilda platser? Berättas det om vakthållning vid hamnar, broar och andra särskilda platser för att hindra samfärdsel mellan smittade och ännu ej smittade orter?

27. Hur undersökte man om det "fanns kolera i luften" (ex. hänger upp fläskstycken på gårdsgårdsstörar - de bli svarta)?

28. Vilka botemedel mot kolera omtalas (röka med tjära och dricka tjära; röka sig i rosthuset vid koppargruvorna; dricka dekott på renfäna; gnida kroppen med brännvin).

29. Särskild tro rörande koleran? Ex.: "Endast de med sött blod undgingo smittan."

30. Vad har berättats om rödsoten? Ex.: "Då soten /rödsoten/ kom till Älvdalen, hade det börjat med att någon mötte henne (en röd käring) mellan Bruket och Hølen. Man höll först mässa i kyrkan för att få bort henne, men det hjälpte inte. Men så hade man hört en röst i skogen som sade:

Pimpinella,
du snälla,
varför står du så stilla,
då rödsoten går så illa.

Då förstod man, att man skulle använda pimpinella mot soten." "Soten" tänktes som helt röd, både i hud och kläder.

31. Tänkte man sig några mera naturliga orsaker till rödsoten (äta råa lingon, blåbär e.d.)?

32. Vilka botemedel (blodrot i brännvin l. kokad i mjölk; dekott på ekbark; rödvin; lägga sig med bakkdelen upp; skära upp en torva under sin högra fot, göra sitt behov i hålet, lägga torvan åter).

Andra åtgärder (ha friskt i rummet, färskt löv, granris el.

enris inne; röka patienten med rök "från något vederstyggligt ont", t.ex. svinhår)?

33. Minns man något om särskilt svåra rödsotsepidemier?

34. Benämningar på rödsot (rödsjuka, soten)?

35. Vad har berättats om smittkopporna? Ansågs det så oundvikligt att få denna sjukdom, att man försökte få barnen smittade vid lämpligt tillfälle, så att de skulle få "göra bort att ha den"?

36. Botemedel (driccka av egen urin; stryka på en salva av renfana, stenkol och nysilad mjölk e.d.)?

37. Hur benämnde man smittkopporna (ex. ljutkoppor)? Koppärrig (kvesärrig)?

38. Minns man att svåra nervfeberepidemier förekommit i äldre tid, så att stora delar av en bys befolkning dött?

39. Vad ansåg man om nervfeber och vilka botemedel försökte man ("nervfeber finns i vattnet och luften"; botemedel: pulvriserat fiskben, brännvin med salt i)?

40. Har det berättats om några särskilt stora farsoter bland barn i äldre tid? Vad minns man därom? Vilka skyddsåtgärder och vilka botemedel förekommo?

41. Vilka allmänna skyddsåtgärder vidtog man emot farsoter (rökte alla främlingar med tjära och svinhår, gjorde eld på primitivt sätt, gnideld, vrideld, t.ex. med en ekgren i kyrkdörren, och tände därmed eldar på berg, vid sockengränsen, vid gården eller byn)?

Vilka försiktighets- eller desinficerande åtgärder vidtog man hos enskilda (rökte med enris, med tjära)?

Troddes vissa växter vara verksamma skyddsmedel? Ex.: "Folket tror, att Pestroten, såsom införskriften av Per Brahe, skyddar staden från smitta och farsoter." (Gränna). Man tuggade angelicarot för att skydda sig.

Vilka andra skyddsmedel använde man (drack tjärvatten, egen urin, använde sälsäck, strödde på aska efter gnideld)?

42. Har man hört berättas om att människor flytt från en ort där svår farsot utbrutit? Ex.: "Vid vägen mellan Medel- och Västerplana kyrkor står på västra sidan tre stora kalkstenshallar med flatorna åt vägen. Härom berättas, att det för länge sedan var en epidemisk sjukdom som härjade landet. Två familjer, som flydde från bygden, råkade varandra här, och här vid mötesplatsen dog tre stycken. Därför restes dessa hallar."

43. Har man hört omtalas exempel på att människor varit så inställda på att det var oundvikligt att bli smittad när en farsot gick, så att man försökte att få smittan någon tid då man ej hade så bråttom, för att få göra bort sjukdomen då?

44. Har man talat om några särskilda tecken eller varsel som ansågos förebåda farsoter?

45. Vilka åtgärder har man vidtagit vid kreatorspest (det svartta, svartsjuka)? Har det förekommit att man skickat omkring gnideld som löpeld och därmed tänt bål, som man drevit kreaturen igenom? Att man vid kreatursdöd begravt något djur levande? Skulle detta ske på bestämd plats? Har det förekommit att man bränt ett djur levande eller levande spetsat det på en gärdesgård för samma ändamål? Att man grävt ner ett självdött djur i ladugården, lagt det på taket, huggit huvudet av det och lagt det på tröskeln, hissat upp det i en björk e.d.? Har man kunnat företaga sig något sådant redan när man byggt ny ladugård för att försäkra sig om tur och lycka med kreaturen? Vilken var tankegången vid dylika handlingar? Ansåg man det vara något slags offer? Till vem eller vilka? Eller ansåg man det vara verksamt mot "avundsjuka" eller förgöring?